

ROSA LUXEMBURG FELHALMOZÁSRÓL SZÓLÓ
ELMÉLETE

Rosa Luxemburg a marxizmus egyik leghatékonyabb, legjelentősebb képviselője, aki nem dogmatikusan, hanem alkotóan viszonyult a felmerülő problémákhoz. Ezért természetesen, neve hosszú éveken keresztül — abban az időben, amikor a marxizmust egyrészt az opportunizmus, másrészt a dogmatizmus hamisította meg — feledésbe merült. Épp ezért idézném itt a munkásmozgalom néhány kiemelkedő egyéniségének Rosa Luxemburgról tett vallomását. Lenin 1922-ben „minden hibája ellenére” a világ kommunistáinak példaképül állította „ezt a neves marxistát és forradalmárt, akinek élete és munkássága az eljövendő kommunista nemzedékeknek hasznos tanulságot szolgáltat majd”.¹

Karl Radek nekrológiájában a következőképp emlékezik a nagy német forradalmárnőre: „Az, hogy Rosa Luxemburg mit jelentett és jelent a német és a világ proletariátusa számára, nemcsak a múltban, hanem főképp a jövőben keresendő, amikor majd összegyűjtött munkái a kommunisták széles rétegeire gyakorolnak hatást. Nem azt jelenti ez, hogy mi kommunisták mindenben osztjuk véleményét. Anton Pannekoek például támadta a tőkefelhalmozásról írott könyvét, jómagam pedig bírálom a Június broszúrákban írottakat; ennek ellenére senki — aki a kommunizmus nevében akar beszélni és gondolkodni — nem teheti le kezéből munkáit anélkül, hogy tisztába ne lenne azzal, hogy Rosa Luxemburg halálával a legnagyobb és legelmélyültebb kommunista teoretikus veszett el, hogy ő a mi vezérünk, akitől a kommunista munkásság még évtizedekig tanul.”

Franz Mehring a Die Neue Zeit című folyóiratban, amelynek kiadója Kautsky volt, úgy ír Rosa Luxemburgról, mint a „legzseniálisabb elmeről Marx és Engels követői között”.

Lukács György a Történelem és osztálytudat előszavában (1922) azt állítja, hogy „Rosa Luxemburg az egyedüli Marx-tanítvány, aki tanítója életművét mind objektív-gazdasági, mind módszertani-gazdasági értelem-

ben valóban továbbfejlesztette, egybekapcsolva azt a társadalmi fejlődés konkrét, jelenlegi állásával”.²

„Rosa Luxemburg a német szociáldemokrata mozgalomnak nemcsak a legegységülállóbb kifejezője, hanem annak negációja is volt. Széles kultúrájával, nagy intelligenciájával és forradalmi szellemével a német és a lengyel szocializmus élvonalában állt — nemcsak a felemelkedés időszakában, hanem akkor is, amikor a szociáldemokraták legtöbb vezetője behódolt a sovinszta és militarista eszméknek. Sikerült így megőrizniük magukat és pozícióikat, miközben Rosa Luxemburg az elsők között vesztette életét. Az ő neve azonban örökre bevésődött azoknak a legnagyobb forradalmároknak emléktáblájára, akiknek gondolata fényes és lángoló volt akárcsak életük.” — írja róla Predrag Vranicki.³

Az elhangzott értékelések ellenére, Rosa Luxemburg elméleti munkái már pár évvel halála után feledésbe merültek. A hatalomra került jobboldali Németország Szociáldemokrata Pártjának nem állt érdekében újra kiadni egyik legveszedelmesebb ellenségének munkáit. A merev sztálini dogmatizmus pedig nem tudta méltányolni az olyan jellegű munkákat, amelyek szembeszálltak minden olyan kísérlettel, amely a marxizmust egy léleknélküli sémába kényszeríti.

Rosa Luxemburg tőkefelhalmozásról szóló elméletének keletkezési körülményei

Rosa Luxemburg tőkefelhalmozásról szóló elméletét — amely dolgozatom tárgyát képezi —, két munkájában fejtette ki: A tőkefelhalmozás és az Antikritika című könyvében. Az előbbi egyben legjelentősebb közgazdasági vonatkozású írása is.

A tőkefelhalmozás című könyvét 1913-ban írta meg, szinte „egy szuszra”, — ahogy ő Diefenbachnak írt levelében mondja. Négy hónapi munkájának eredményeként, a kézirat — amit el sem olvashatott — azonnal a nyomdába került. Emiatt könyve többhelyütt igen vontatott, terjengős és sokszor ismétlésekbe bocsátkozik a szerző. A könyv azonban az újratermelésről szóló elmélet terén, a módszertani és tartalmi hibák ellenére is nagyon értékes tudományos anyagot képez.

A könyvnek sok volt a bírálója, ami arra készítette a szerzőt, hogy megírja az Antikritikát — mintegy válaszképp A tőkefelhalmozást ért bírálatokra.

Predrag Vranicki így ír Rosa Luxemburg fontos művéről: „Ebben a munkában a kapitalizmus egyik nagyon fontos, talán legfontosabb kérdését dolgozta fel: a bővített újratermelés lehetőségét, illetve lehetetlenségét. A fennálló dilemma döntő fontosságú a forradalmi munkásosztály számára is: Vajon a kapitalizmus képes-e a végtelenségig biztosítani a bővített újratermelést? Amennyiben igen, akkor egy olyan rendszerről van szó, amely örökké fennállhat. Rosa Luxemburg tulajdonképpen elé-

gedetlen volt Marx újratermelési elméletével, amelyet A tőke második kötetében fejtett ki. Szerinte az erről szóló alapvető fejezetek befejezettek, ami pedig az ösztőke felhalmozásának kérdését illeti, az Marxnál csak fel van vetve, de nincs megválaszolva.”⁴

Rosa Luxemburg A tőkefelhalmozás című könyvének előszavában írja: „Sehogy sem sikerült a tőkés termelés összefolyamatát a maga konkrét vonatkozásaiban, s annak objektív történelmi korlátait elég világosan ábrázolnom. Tüzetes vizsgálódás során arra a meggyőződésre jutottam, hogy itt nemcsak az ábrázolás kérdéséről van szó, hanem egy olyan problémával állok szemben, amely elméletileg A tőke második kötetének tartalmával függ össze, s egyben a mai imperialista politika gyakorlatába, valamint politikai-gazdasági gyökereibe is belenyúl. Ha abbéli kísérletem, hogy a problémát tudományos elvontsággal átfogjam sikerül, akkor ez a munka tiszta elméleti érdekeltségen kívül, az imperializmus elleni politikai harcunkban is fontos szerepét kap.”⁵

Rosa Luxemburg fontosnak tartotta részletes vizsgálatnak alávetni a tőkefelhalmozás kérdését, mert véleménye szerint a Marx által megalkotott újratermelési elméletnek minden pozitív tulajdonsága ellenére is több fogyatékosága van.

Marx újratermelési elmélete és módszertana, valamint Rosa Luxemburg-i bírálat

A társadalmi újratermelés problémáját a közgazdaságtan történetében Quesnay vizsgálta először. Mivel azonban a gazdagság egyetlen forrását a mezőgazdaságban látta, ezért nem volt képes megoldani ezt a problémát. A. Smith viszont dogmája következtében nem tudta az újratermelés elméletét tovább fejleszteni. Azzal, hogy az évi termék értékét jövedelmekre osztotta, nemcsak a bővített, hanem még az egyszerű újratermelés elemzésére is képtelenné vált.

Marx tartalmas és eredményes munkásságának egyik legjelentősebb eredménye a társadalmi újratermelésről szóló elmélete. Ő a társadalmi ösztőke újratermelésének elemzése alapján továbbfejlesztette a tőkés termelési mód ellentmondásairól szóló tanítását.

Teljesen alaptalan a marxizmus ellenségeinek az az állítása, mely szerint Marx A tőke második kötetében a tőkés termelést úgy vizsgálta, mintha az a személyes fogyasztástól függetlenül fejlődhetne. A valóságban Marx már itt rámutatott arra az ellentmondásra, amely a tőkés termelés határtalan kibővítése és a lakosság korlátozott fizetőképes kereslete között fennáll. A tőke harmadik kötetében, mikor Marx a második kötet újratermelési sémáit kommentálja, megjegyzi, hogy az állandó tőke elemei sohasem válnak személyes fogyasztássá, az állandó tőke termelését azonban korlátozza a személyes fogyasztás, mivel a termelési eszközök

termelése sohasem történhet önmagáért, hanem azért termelik őket, hogy a II. osztályban felhasználásra kerüljenek.

Alaptalan ezenkívül az az állítás is, hogy Marx A tőke második kötetében a tőkés termelést aránytalanságoktól mentes termelésként ábrázolja. Ezeket az állításokat Lenin a legális marxistákkal vitázva cáfolta meg.

Marx A tőke második kötetének harmadik fejezetében az újratermelés elemzésekor bizonyos előfeltételekből indul ki. A szemléltetés leegyszerűsítése végett tiszta tőkésrendszert tételezett fel, habár ilyen a gyakorlatban nem létezik. Ez azt jelenti, hogy ebben az „ideális kapitalizmusban” másfajta társadalmi-gazdasági alakulat nem létezik. A következő feltételezés arra vonatkozik, hogy az áruk értékükön realizálódnak, tehát eltekint attól a lehetőségtől, hogy az áruk termelési árukon vagy pedig piaci értékükön realizálódnak. A harmadik feltételezés arra vonatkozik, hogy a társadalmi tőke összetevői az újratermelés folyamán nem változnak. Ez a gyakorlatban nem történhet meg, mert az áru értékére nagyon sok olyan külső tényező gyakorol hatást, amely értékét megváltoztatja. Marx elemzése során eltekint a külkereskedelemtől is, mert az csak bonyolítaná a kérdést, annál is inkább, mert a külkereskedelem értéktöbbletet realizálhat. Végül pedig az újratermelési sémában az állótőkének csak azt a részét veszi számításba, amely valóban elhasználódik.

Bármennyire is elvontnak tűnnek Marx ilyen feltételezései, azok mégis csak egy történelmi realitást tükröznek, és ennél fogva igazoltak. A kapitalizmus világméretben is domináló gazdasági rendszerré vált, és szinte maga alá rendelte az előző gazdasági formációkat.

Rosa Luxemburg nem egyezett a fenti módszerrel, amelyet Marx a tőke társadalmi újratermelésének elemzésekor alkalmazott. „Rosa Luxemburg talán meg sem értette Marx társadalmi újratermelésének elméletét, mivel a valóságot kereste benne, reális képét a társadalmi újratermelés folyamatának, abban a társadalomban, amelyben megbontották a társadalmi újratermelés alaparányait. Nem fogta fel, hogy Marx eszményi helyzetben alkalmazta sémáit, ahogyan a társadalmi újratermelésnek végbe kellene mennie, hogy ne legyenek válságok. Rosa Luxemburg azzal sem volt tisztában, hogy Marxnak absztrakciókhoz kellett folyamodnia, hogy megalkothassa társadalmi újratermelési elméletét.”⁶

*Rosa Luxemburnak Marx egyszerű újratermelési sémájára
vonatkozó módosításai*

Marx újratermelési elméletét boncolgatva Rosa Luxemburg először az egyszerű újratermelés sémáját elemzi. Már itt is látszik, hogy a szerző nem értette meg Marx fejtegetéseinek célját és értelmét.

Mint ismeretes, Marx az egyszerű újratermelés sémáját a következőképpen állította fel:

I. osztály	$4000c + 1000v + 1000m = 6000$
II. osztály	$2000c + 500v + 500m = 3000$

(Az első osztályban a termelési eszközöket, míg a második osztályban a fogyasztási cikkeket termelik.)

Mindenekelőtt rögtön leszögezhetjük, hogy Rosa Luxemburg számára már valószínűleg a séma technikája sem volt elég világos. Az egyszerű újratermelést elemezve felrója azt a tényt, hogy Marx a pénz termelését az első osztályba sorolja, tehát a termelési eszközöket gyártó osztályba. Ezért saját elemzésébe bevezet egy harmadik osztályt, azt amely az aranyat, vagyis a pénzt termeli. A Rosa Luxemburg-féle egyszerű újratermelési séma tehát a következőképpen néz ki:

I. osztály	$4000c + 1000v + 1000m = 6000$
II. osztály	$2000c + 500v + 500m = 3000$
III. osztály	$20c + 5v + 5m = 30$

Egy ilyen újratermelési modell felállítása nem okoz különösebb gondot, a probléma azonban akkor jelentkezik, ha az osztályok közötti csere akarjuk bemutatni. Marx kétszektoros modelljében is igen bonyolult az osztályok közötti csere lebonyolítása, Rosa Luxemburg modelljében pedig egyenesen lehetetlen. Már az első felszínes elemzés is bebizonyítja ezt a tényt. A munkabérek és az értéktöbblet összege a három szektorban 3010 pénzegységet tesz ki, míg a második osztály, vagyis a fogyasztási cikkeket gyártó osztály termelésének összege 3000 pénzegység, tehát a közöttük végbemenő csere nehézségekbe ütközik.

„Amennyiben Rosa Luxemburg bevezeti a III. osztályt, akkor az I. és a II. osztályban nem hagyhatja meg ugyanazokat az arányokat. Megítélésünk szerint Marx nem azért állította fel sémáját, hogy bemutassa, miként megy végbe a valóságban a társadalmi újratermelés folyamata, hanem azt akarta szemléltetni, hogy hogyan teremthető meg az egyensúly a társadalmi újratermelésben. Ezért figyelembe kell vennünk az arányokat, amelyek lehetővé teszik a társadalmi újratermelés zavartalan folyamatát, s úgy véljük, az egyensúly fennáll, ha az I. és a II. osztály elegendő eszközt termel, hogy kielégítse a társadalmi szükségleteket, így hát az aranytermelés követelményeit is. Ha bevezetjük a III. osztályt, akkor a séma nem maradhat ugyanaz, mint a két osztály létezésének esetében. Véleményünk szerint az alábbi séma megfelel céljának:

I. osztály	$4000c + 1000v + 1000m = 6000$
II. osztály	$1500c + 375v + 375m = 2250$
III. osztály	$500c + 125v + 125m = 750$

(A tanulmány szerzőjének meg kellett változtatnia a III. osztály számértékeit, hogy a csere alakulását végigkísérhesse, Rosa Luxemburg érték-

nagyságai ugyanis több tizedes törtet adnának. Az új séma csak megkönnyíti a számtani műveletet, az újratermelési folyamat lényegén azonban nem változtat.)⁷⁷

Rosa Luxemburg háromszektoros újratermelési sémája abban az esetben lehet helytálló, ha a pénz arany, mert ekkor az aranytermelést külön osztályba kell helyezni, de ez semmi esetre sem lehet a marx elmélet tagadásának a bizonyítéka. Rosa Luxemburnak egy dologban igaza van, mégpedig abban, hogy a pénz szempontjából már nem a marx séma szerint megy végbe az egyszerű újratermelés, Marx azonban az újratermelési sémák megoldásakor többek között abból az álláspontból indult ki, hogy a pénz arany, az arany azonban nem pénz. Rosa Luxemburg ezt a marx álláspontot figyelmen kívül hagyta.

A marx bővített újratermelés ismertetése

A társadalmi tőke bővített újratermelésének előfeltétele az, hogy a mindkét osztályban megvalósított értéktöbblet egy részét felhalmozzuk, vagyis a tőke forgásának következő periódusában termelő módon használjuk fel. Ezáltal az osztályokon belüli és az osztályok közötti csere, valamint a megvalósított értéktöbblet értékének realizálása most már nemcsak a személyt, hanem a termelői fogyasztást is szolgálja.

A marx példája abból indul ki, hogy az I. osztályban létrehozott értéktöbblet 50%:50% realizálódik a felhalmozási alapokban és a tőkés személyi fogyasztásban. Ez az egyszerű újratermelési séma alapján azt jelenti, hogy az első osztály felhalmozási alapja 500 pénzegységet tesz ki, míg a tőkés személyi fogyasztási alapja 500 pénzegységre csökken. Marx elemzésében azt is feltételezi, hogy a megnövekedett felhalmozás a társadalmi tőke szerves összetételét nem fogja megváltoztatni: ez megmarad 4:1 arányban. Ez azt jelenti, hogy az I. osztályban az 500 értékű felhalmozási alap 400-zal növeli az állandó tőkét és 100-zal a változó tőkét.

Az említett feltételezések azt jelentik, hogy a bővített újratermelés bemutatására analitikusan előkészített egyszerű újratermelési séma az első osztályra vonatkoztatva a következő formát ölti:

$$4000c + 400c' + 1000v + 100v' + 500m = 6000$$

Az állandó tőke tömege az I. osztályban 4400 pénzegységre növekedett. Ez az érték teljes mértékben realizálható magában az első osztályban, de 1600 pénzegység értékű társadalmi tőke termelési eszközök formájában megmarad. Ezt az értéket csak a második osztályban lehet realizálni, vagyis a II. osztálynak 100 pénzegységnyi felhalmozást kell végzenie állandó tőkéje növeléséhez. Ebből az derül ki, hogy a II. osztály objektíve nincs abban a helyzetben, hogy ugyanabban az arányban hal-

mozzon fel, mint az I. osztály. Tehát a II. osztály kevesebbet halmozhat fel; felhalmozása az első osztály által meghatározott, azt a maradékot teszi ki, amely az I. osztály belső cseréjében nem realizálódott. Ez a fennmaradt mennyiség értékben megegyezik az I. osztály munkásainak a fogyasztásával, valamint ugyanezen osztály tőkéseinek személyi fogyasztásával. $(1000v + 100v' + 500m = 1600)$. Ez az érték a II. osztályal való cserében fog realizálódni, ami lehetővé teszi a II. osztály tőkesei számára, hogy maguk is felhalmozást végezzenek, vagyis hogy állandó tőkéjüket 100-zal növeljék.

A II. osztály tőkésének a szerves összetétele 2:1, és mivel az első osztályban létrejött értéktöbblet egy részét felhalmoztuk, ezért a II. osztály kezdő újratermelési sémáját meg kell változtatnunk. Most már nem maradhat érvényben az egyszerű újratermelésnél alkalmazott I. $(v + m) = II.$ c törvényszerűség, mert az I. osztály értéktöbbletének 50%-a magában az I. osztályban lesz termelő módon elfogyasztva. Ezért a II. osztály kezdeti bővített újratermelési sémájában az állandó tőke nagyságát 2000c-ről 1500c-re csökkentjük.

Tény az is, hogy az I. osztályban az állandó tőkében elvégzett felhalmozás után 1500 egységnyi társadalmi termék marad fenn, ez arra utal, hogy a II. osztály következő periódusában is biztosítva van a bővített újratermelés, és az adott 1600c-n belül, termelési értékének egy részét felhalmozhatja. Mindez pedig azt jelenti, hogy az állandó tőke mindössze 100 egységnyivel növekedett.

Ez a 100 pénzegységnyi állandó tőkenövekedés tulajdonképpen megegyezik az I. osztály munkásainak személyi fogyasztás iránti megnövekedett szükségletével, vagyis egyenlő azzal az összeggel, amelyet az I. osztály tőkesei felhalmoztak a munkaerő iránti megnövekedett igény miatt.

Mindezt figyelembe véve a II. osztály a következő formális proporciókkal rendelkezik:

$$1500c + 100c' + 750v + 50v' + 600m = 3000$$

Az I. és a II. osztály társadalmi termékének összértéke maradt a régi (I. osztály=600; II. osztály=3000). Az osztályokon belüli fogyasztási arányok megváltoztak, és az értéktöbblet egy része felhalmozódott. Ezáltal a következő évben mindkét osztály újratermelése bővített újratermelés lesz és az év végén az újratermelési séma a következő formában fog megjelenni:

I. osztály	$4400c + 1100v + 1100m = 6600$
II. osztály	$1600c + 800v + 800m = 3200$
	$6000c + 1900v + 1900m = 9800$

Az elkövetkező harmadik év végén változatlan körülmények mellett (a tőke szerves összetétele, az értéktöbbletrata, az I. osztály felhalmozási

rátája), a két osztály társadalmi újratermelési sémája a következőképpen alakul:

I. osztály	$4840c + 1210v + 1210m = 7260$
II. osztály	$1760c + 880v + 880m = 3520$
	$6600c + 2090v + 2090m = 10780$

Rosa Luxemburgnak Marx bővített újratermelési elméletére vonatkozó megjegyzéseinek és módosításainak bírálata

Rosa Luxemburg tulajdonképpen bírálja Marx ilyenfajta újratermelési sémáját. „Az itt feltüntetett felhalmozási feltételek olyan feltételek, melyek nélkül nincs helye a felhalmozásnak . . . , de ahhoz, hogy a felhalmozás valóban végbemenjen, szükség van még egy feltételre: ez pedig az áruk utáni fizetőképes kereslet bővülése, növekedése. Honnan származik Marx sémájában az állandó növekvő kereslet, amely az állandóan növekvő termelés alapját képezi?”⁸

Ez a kérdés foglalkoztatta a szerzőt egész könyvében. Rosa Luxemburg elveti Marxnak azt a magyarázatát, hogy az I. és a II. osztály megfelelő értéktöbbletét harmonikusan elcseréli: „Marx sémája szerint a folyamat az I. osztálynál, a termelési eszközök termelésénél kezdődik. Kinek kellene a megsokszorozott termelési eszközök? A séma válasza: a II. osztálynak, hogy több létfenntartási terméket állíthasson elő. S vajon kinek van szüksége a több létfenntartási eszközre? A séma válasza: éppen az I. osztálynak, mert most több munkást foglalkoztat. Szemmel láthatólag körben forgunk. Több fogyasztási cikket termelünk azért, hogy több munkást lehessen eltaratni, és több termelési eszközt előállítani csupán azért, hogy a több munkást foglalkoztatni lehessen — ez a tőkésék számára képtelenség.”⁹

A szerző elemzése során először a munkásosztállyal foglalkozik, mint a kereslet növelésének egyik lehetőségével és megállapítja, hogy a tőkés termelés kiindulópontja nem a munkások száma és szükségletük, hanem arról van szó, hogy a munkások azért tarthatják fenn magukat, mert a kereslet egy bizonyos szintjén a munkaerejük megtermékenyülhet.

Rosa Luxemburg elveti azokat a hipotéziseket, melyek szerint a növekvő keresletet a megnövekedett számú lakosság idézi elő. Az első lehetőség véleménye szerint azért tarthatatlan, mert a megnövekedett számú lakosság a sémán belül a változó tőke értékében abszorbalódik. Vizsgálódása kiterjed a lakosság középrétegére is. Erről a rétegről megállapítja, hogy nem növelheti a fizetőképes keresletet, mivel őket a tőkésék és részben a munkások tartják el. A szerző még egy lehetőséget vet fel, ez pedig a külkereskedelmen keresztül jelentkező kereslet növekedése. De szerinte ez sem jó megoldás, mivel a marxi séma az egész kapitalista gazdaságot is felölelheti.

Megvizsgálva Rosa Luxemburg elemzését a sémában feltüntetett kate-

góriák iránti kereslet alapján, a következőket látjuk: a szerző először az állandó tőke elhasznált részét alkotó érték iránti keresletet elemzi és arra a megállapításra jut, hogy ez nem okoz problémát, mert e nélkül elképzelhetetlen a folyamatos termelés biztosítása. A munkásosztály, mivel biztosítania kell a létminimumhoz szükséges fogyasztási cikkeket, értékesíti a változó tőkét. A tőkések realizálják az értéktöbblet egy részét, mivel megvásárolják a személyi fogyasztásukhoz szükséges árucikkeket. Az értéktöbblet megmaradt részének a realizálása azonban a szerző szerint gondot okoz, mivel azt sem a tőkések, sem a munkások felvásárolni nem tudják. Ha a tőkések vásárolnák fel ezt a megmaradt részt, akkor nem tudnának felhalmozni, a munkások pedig nem rendelkeznek több fizetőeszközzel.

A szerző véleménye szerint tehát a problémát a tiszta kapitalizmus esetében lehetetlen megoldani.

Ebben a helyzetben már világossá válik a szerző megoldása. Szerinte a felhalmozást csak olyan mértékben lehet elvégezni, amilyen mértékben növekszik az I. és a II. osztály cseréje e két szektoron kívül létező formációkkal. A két osztályon kívül azonban már csak nem-kapitalista környezet létezik. Tehát a fizetőképes kereslet megnövekedése problémájának megoldását itt kell keresni.

Rosa Luxemburg tisztában volt azzal, hogy az értéktöbblet kérdéses része realizálható oly módon, hogy a termelést kibővítjük. Az értéktöbbletnek ezen részét kétféleképpen lehet értékesíteni. Egy részét az állandó tőke bővítésére fordítják a tőkések, a másikat pedig a pótlólagosan alkalmazott munkások vásárolják fel. Az ilyenfajta megoldás azonban csak késlelteti a probléma megoldását, de nem vezet végleges megoldáshoz. Ez pedig azért van így, mert a megnövekedett tőke a következő évben még nagyobb társadalmi terméket hoz létre, ami még nagyobb értékesítési gondot okoz. Rosa Luxemburg ezt a folyamatot a következő módon írja le: „Ha valaki azt mondja nekünk, hogy e megnövekedett mennyiségű árut a tőkések a jövőben is egymás között cserélik el, és így évről évre bővítik termelésüket, egy óriáskerék fog a szemünk előtt megjelenni, amely önmagát hajtja légüres térben. Ez nem tőkés felhalmozás, ez nem a pénztőke felhalmozása; ellentmondás — termelés a termelésért, tehát a tőke szempontjából értelmetlenség. Ha a tőkések mint osztály, mindig saját maguk vásárolnák saját terméküket (a termék azon részén kívül, amelyet a munkásoknak hagynak meg, hogy azok élhessenek), ha a tőkéseknek a saját pénzükkel kellene megfizetniük az árut, aranyban realizálva ezzel az értéktöbbletet, a tőkés osztály, a tőkés profit felhalmozása nem valósulhatna meg.”¹⁰

Rosa Luxemburg véleménye szerint a tiszta kapitalizmus feltételei között a tőkések az értéktöbblet egy részét nem tudják értékesíteni. Szerinte az értékesítés csak azért lehetséges, mert a kapitalista környezetet kívül a világban létezik nem kapitalista környezet, vagyis a tőkések árujukat (az értéktöbblet egy részét) a nem-tőkés országokban is értékesítik, ezen-

kívül a tőkés országokban léteznek nem-kapitalista formációk is (azok a rétegek, amelyek nem-tőkés módon termelnek), amelyek megvásárolják az értéktöbblet szóban forgó részét. Ez a nem-kapitalista környezet ily módon a tőkés termelés céljának megfelelő realizálást tesz lehetővé.

Rosa Luxemburg tehát nem az újratermelési séma technikai megoldását veti el egy tiszta kapitalista környezetben. Véleménye szerint azonban ez a séma értelmetlen realizálást sugalmaz, ami a kapitalizmusban nem képzelhető el.

„Bírálja Marxot, mert szerinte ellentmondásba kerül azzal a saját tételével, mely szerint az összereslet növekedése elmarad a termelés növekedése miatt. Amikor a sémákban a kettő arányos bővülését feltételezi. Rosa Luxemburnak e bírálata azt bizonyítja, hogy túlbecsüli a sémák nyújtotta lehetőségeket. Ő maga mondja, hogy Marx nem fogadta el a Say-féle dogmát, és ez így is van. Az viszont már túlzott követelmény a sémákkal szemben, hogy azok a kereslet és kínálat bonyolult problémáinak megoldását produkálják. Meg kell jegyeznünk ugyan, hogy Rosa Luxemburg reális problémát is feszeget, amikor a fogyasztás és a kereslet kérdésével foglalkozik. E probléma azonban egy külön elemzést kíván. Az elégtelen kereslet, a takarékoskodás és a beruházások bonyolult viszonyának kérdései a mai közgazdasági vizsgálódásokban fontos helyet foglalnak el, és Rosa Luxemburnak kétségtelen érdeme van abban, hogy e problémákra irányította a figyelmet. Erre akkor is utalnunk kell, ha látjuk is, hogy e kérdésben nemcsak a bírálata volt helytelen, hanem a saját javított sémáiban sem tudta érthetően és világosan az elégtelen kereslet problémáját kifejtteni.”¹¹

A tiszta kapitalizmus feltételezése mellett tehát Rosa Luxemburg nem tartja lehetségesnek a realizálást, mert nem biztosított a profit pénzben történő felhalmozása, ami nélkül a tőkés termelés értelmetlenség. Másrészt pedig azért nem fogadja el a tiszta kapitalizmus absztrakcióját, mert a fogyasztás és a termelés között valóban meglévő ellentmondást abszolutizálja.

Rosa Luxemburg alkotóan próbált a Marx által megalkotott újratermelési sémákhoz viszonyulni. A marxi sémákban a következő szerves összetétel szempontjából próbált változtatni. A szerző által megalkotott sémákban az állandó és a változó tőke aránya az egymást követő szakaszokban a következő: 5:1, 6:1, 7:1, 8:1.

Először is a séma semmiképpen sem veszi tekintetbe a munkatermelékenység állandó növekedését, hanem a felhalmozás ellenére évről évre változatlanul megtartja a tőke szerves összetételét, illetve a termelési folyamatnak egy ugyanazon műszaki alapját. Ez az eljárás magában véve teljesen megengedhető, ha ezt az elemzés egyszerűsítése megkívánja. A mellőzött műszaki változásokkal, amelyek a tőkefelhalmozással egy időben mennek végbe, és amelyek elválaszthatatlanok tőle, legalább utólag számolni kell, amikor a társadalmi össztermék és az általános újratermelés realizálásának konkrét feltételeit vizsgáljuk. Ha figyelembe vesz-

szük a munkatermelékenység emelkedését, akkor valójában a társadalmi össztermék — mind a termelési eszközök, mind pedig a fogyasztási cikkek termelése — még gyorsabb ütemben növekedik, mint az össztermék, ahogyan azt a séma mutatja.”¹²

Rosa Luxemburg tételének elemzésére a következő sémát alkalmazzuk:

I.	$4400c + 1100v + 1100m = 6600$	
II.	$1600c + 800v + 800m = 3200$	
	9800	5:1
I.	$4400c + 1100v + 550t.e.f.a.$ $458c' + 92v'$	
	$4858c + 1192v + 550t.e.f.a. = 6600$	
II.	$1600c + 800v + 630t.e.f.a.$ $142c' + 28v'$	
	$1742c + 828v + 630t.e.f.a. = 3200$	6:1
I.	$4858c + 1192v + 1192m = 7242$	
II.	$1742 + 828v + 828m = 3398$	
	10640	
I.	$4858c + 1192v + 596t.e.f.a.$ $511c' + 85v'$	
	$5369c + 1277v + 596t.e.f.a. = 7242$	
II.	$1742c + 828v + 675t.e.f.a.$ $131c' + 22v'$	
	$1873c + 850v + 675t.e.f.a. = 3398$	7:1
I.	$5369c + 1277v + 1277m = 7923$	
II.	$1873c + 850v + 850m = 3573$	
	11496	
I.	$5369c + 1277v + 639t.e.f.a.$ $559c' + 80v'$	
	$5928c + 1357v + 639t.e.f.a. = 7923$	
II.	$1873c + 850v + 709t.e.f.a.$ $123c' + 18v'$	
	$1996c + 868v + 709t.e.f.a. = 3573$	8:1

I.	5928c + 1357v + 1357m = 8642	
II.	1996c + 868v + 686m = 3732	
12374		
I.	5928c + 1375v + 679t.e.f.a. 604c' + 75v'	
6532c + 1450v + 679t.e.f.a. = 8642		
II.	1996c + 868v + 739t.e.f.a. 115c' + 14v'	
2111c + 882v + 739t.e.f.a. = 3732		

A fent látott négy szakasz elemzése a termelési eszközök állandóan csökkenő tömegét mutatja, míg a fogyasztási cikkek mind nagyobb mennyisége feleslegessé válik.

„A technikai haladásnak a tőkefelhalmozás elemzésébe való bekapcsolásába tett kísérlet nem járt sikerrel. Nem is sikerülhetett, mert egyrészt nem vette figyelembe a technikai haladás különböző típusait, másrészt a kérdést a sémák szűk kereteiben kívánta megoldani. Rosa Luxemburg, amikor a marxi sémák módosításával kívánta az újratermelés elemzését tökéletesíteni, túlbecsülte azokat... A módosított sémákból arra a következtetésre jutott, hogy tiszta kapitalizmus esetén elkerülhetetlenek a tőkés újratermelés növekvő aránytalanságai, tehát elvetette a marxi újratermelési elmélet másik kiinduló tételét, a tiszta kapitalizmus feltételezését.”¹³

Felvetődik a kérdés, hogy hogyan realizálódik, kinek a számára történik a bővített újratermelés? Rosa Luxemburg az egyszer már idézett néhány mondatában már említést tett az egyik lehetséges megoldásról, amely Marxtól származik, de rögtön véleményt is mond róla, mely szerint ez csak egy körforgáshoz vezet.

„Ez igaz, de ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy elsődleges a fizetőképes kereslet, amelyet a társadalmi újratermelés sémájának ki kell mutatnia, akkor gyorsan rájövünk, hogy a kereslet determinált, s önmagától nem változik, hanem csak abban az esetben, ha emelkedik a foglalkoztatottak száma és növeli a fizetőképes keresletet. Ez csak úgy érhető el, ha mindenképpen felhalmozást végzünk a termelés bővítésére, méghozzá éppen az I. osztályban, mert enélkül a II. osztály aligha termelhet többet. A II. osztály csak újabb termelési eszközökkel növelheti termelését, míg az I. osztály számára elegendő az új munkaerő is, amelyből a tőkés felhalmozás törvényszerűsége alapján mindig elegendő a kínálat. Ez egyben válasz Rosa Luxemburnak arra a kérdésére is, hogy miért éppen az I. osztály határozza meg a termelés bővítését.

Egyébként a szocialista országok gyakorlata megerősítette e megállapításunkat, mert éppen az I. osztály termelésének fokozásával a szo-

cialista országok igen rövid idő alatt kifejlesztették termelőerőiket. Nyilvánvaló, hogy Rosa Luxemburg sokkal nehezebben juthatott erre a következtetésre, tekintettel arra, hogy jóval korábban élt, és a társadalmi folyamatokat előre kellett látnia, mi meg csak leírjuk őket miután végbementek.

Valószínűleg ez is egyik oka annak, hogy Rosa Luxemburg abban a meggyőződésben élt, miszerint a szocialista országok elsődlegesen a fogyasztási cikkek termelését fejlesztik. A gyakorlat ennek az ellenkezőjéről tanúskodik.”¹⁴

Rosa Luxemburg ugyan felvetette azt a kérdést, hogy kinek a számára történik a bővített újatermelés, de kimerítő választ adni nem tudott. Ugyanis abba a hibába esett, hogy tévesen fogta fel a tőkés termelés alapvető célját. A szerzőnek azt a kérdést kellett volna feltennie, hogy mi is a tőkés termelés célja? Erre a kérdésre az egyértelmű válasz pedig a profit növelése. A tőkés termelés célja, hogy ennek segítségével még több értéktöbbletet termeljen. A kapitalista termelésnek nem az a célja, hogy társadalmi szükségleteket elégítsen ki, hanem a minél nagyobb profit megvalósítása. A tőkés termelés valósága tulajdonképpen termelés a termelésért. Marx újatermelési elméletében a tőkés termelés profit felé történő orientálódása pedig világosan látszik, mivel az értéktöbblet is és a tőkének egyéni fogyasztási alapja is évről évre növekedik.

Úgy látszik, Rosa Luxemburg nem értette meg a tőkések termelési céljait, és ezért értelmetlennek tartotta a tőkések azon magatartását, ami a termelés bővítésében nyilvánult meg, hogy később tovább növelhesse azt. A tőkés gazdagsága nem pénzvagyonának, hanem a gazdasági életben forgó tőkéjének függvénye. „Rosa Luxemburg, amikor a profit felhalmozását lényegében csak pénzben tudta elképzelni, a merkantilisták hibájába esett. A valóságban a profit nem egyszerűen csak pénztömeg, hanem a társadalmi termék egy részének átmeneti formája, amelyet vagy fogyasztásra, vagy beruházásra lehet felhasználni. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a realizálás során felhasznált pénz honnan származik: nem kapitalista környezetből vagy a tőkésektől. A profit csak átmenetileg veszi fel a pénzformát.”¹⁵

Rosa Luxemburg könyvében foglalkozik a hadiipar termelésével, és fontos szerepet tulajdonít ennek az iparágak a tőkés újatermelés folyamataiban. A hadiipartól történő megrendeléseken keresztül az állam aktívan bekapcsolódik és beavatkozik a gazdasági életbe. A szerző szerint tehát az imperializmus szakaszában egy az állam általi pótlólagos kereslet lép fel az iparral szemben. Ez a kereslet fontos szerepet játszik a megnövekedett termelés értékesítésében és állandó piacot jelent, amelyet nem befolyásol a tőkés piacokra jellemző keresletingadozás. Rosa Luxemburg könyvében megalkotott egy háromszektoros bővített újatermelési sémát, amelynek harmadik szektorát a hadiipar képezte.

„A háromszektoros növekedés modell (újatermelési része) megalkotása Luxemburnak nem sikerült — nem is sikerülhetett az újatermelési

elméletben elkövetett és már tárgyalt hibái miatt. Emellett idevágó elképzelései még nagyon hiányosak voltak. Az állam által támasztott kereslet finanszírozásánál például egyáltalán nem gondolt a tőkés megadóztatásának lehetőségére. Nem foglalkozik a deficitcsökkentési politikával sem, ami különben nem csoda a kiegyensúlyozott költségvetés elméletének jóformán osztatlan uralma idején. Mindenesetre a probléma felvetésével Luxemburg helyes irányba indult el.

Általában elmondható, hogy Rosa Luxemburg a marxi újratermelési sémákat egyetlen lényeges, általa bírált pontban sem tudta tökéletesíteni. Noha alapvető következtetései hibásak voltak, bizonyos eredményeket mégis produkált. Ez utóbbiak között kell megemlítenünk azt a törekvést, hogy bekapcsolja a vizsgálódásba a pénzügyrendszer problémáit: Helyesen érezte, hogy enélkül nem lehet megoldani a tőkés felhalmozás kérdéseit. A probléma felvetésénél, többé-kevésbé világos megfogalmazásánál, fontosságának kiemelésénél tovább azonban nem tudott menni.”⁴⁶

Rosa Luxemburg elméletének aktualitása

Az előző fejezetekben ismertettük Rosa Luxemburg nézeteit és azok marxista bírálatát, problémakörök szerint. Ezekre még egyszer nem tartjuk szükségesnek kitérni. Arra a kérdésre keressük a választ, miben is áll Rosa Luxemburg elméletének aktualitása ma. Az utóbbi időben mind többen foglalkoznak a marxizmus e jeles képviselőjének nézeteivel, különösen filozófiai, szociális és társadalmi-politikai vonatkozásban.

A közgazdasági elméleteivel főleg a nyugati országok marxista teoretikusai foglalkoznak, annál is inkább, mivel a kapitalista fejlődés jelenlegi szakasza olyan és hasonló problémákat vet fel, amilyeneket Rosa Luxemburg műveiben feldolgozott.

Rosa Luxemburg ugyanis megsejtette, hogy a kapitalizmus összeomlása nem fog a közeljövőben bekövetkezni, amit a gyakorlatban a fennálló kapitalista rendszerek vitalitása és alkalmazkodó képessége igazolni látszik. A kapitalizmus fennmaradása szerinte addig lehetséges, amíg a felhalmozást a hadiipar, a kolonialista háború, a fejletlen országok piacának meghódításával stb. biztosítják. A fejlett tőkés országok politikája igazolja az előbbieket.

A szocialista országok mind jelentősebb politikai és gazdasági erőt képviselnek területileg és népességben egyaránt. Egyre több fejlődő ország tér a szocializmus útjára, mert ebben látja jövőjének zálogát. A kapitalizmus azonban különböző törekvésein keresztül állandó kísérleteket tesz a „tőkés rendszer kivételére”, a környezetére való kiterjesztésére. A pénztőke és az árutőke kivitele, a neokolonializmus, a multinacionális társaságok tevékenysége a gazdasági célok mellett az említett célt is szolgálják.

Mindezek olyan problémák, amelyekkel foglalkozni kell és mind töb-

ben foglalkoznak is, annak ellenére, hogy nem fenyeget az egész világra kiterjedő kapitalizmus veszélye. Rosa Luxemburnak a tőke felhalmozásáról szóló elmélete bár alapjában véve téves, mégis tartalmaz hasznos és alkalmazható gondolatokat, meglátásokat, amelyek az említett problémák kutatásakor hasznosíthatók.

Jegyzetek

- ¹ V. I. Leninnek 1924. április 16-án a Pravdában megjelent Egy publicista feljegyzései című cikke.
- ² Lukács György: Történelem és osztályöntudat. Akadémia Kiadó, Budapest, 1971.
- ³ Predrag Vranicki: Historija marksizma I. kötet. A Liber és a Naprijed Kiadók közös kiadványa, Zágráb, 1978., 349. o.
- ⁴ Ugyanott 350. oldal
- ⁵ Rosa Luxemburg: Akumulacija kapitala, Kultura Könyvkiadó, Belgrád, 1955., 1. oldal
- ⁶ Ana Tot: Rosa Luxemburg Tőkefelhalmozás című könyvében Marx bővített újratermelésére vonatkozó megjegyzése, Létünk, 1974., 1. szám, 7. oldal
- ⁷ Uo. 11. oldal
- ⁸ Rosa Luxemburg: Akumulacija kapitala, Kultura Könyvkiadó, Belgrád, 1955.
- ⁹ Uo. 89. oldal
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Mihalik István—Szigeti Endre: Fejezetek a marxista—leninista közgazdaságtan történetéből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972., 257. oldal
- ¹² Rosa Luxemburg: Akumulacija Kapitala, Kultura Könyvkiadó, Belgrád, 1955.
- ¹³ Mihalik István—Szigeti Endre: Fejezetek a marxista—leninista közgazdaságtan történetéből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972., 255. oldal
- ¹⁴ Ana Tot: Rosa Luxemburg Tőkefelhalmozás című könyvében Marx bővített újratermelésére vonatkozó megjegyzése. Létünk, 1974., 1. szám, 17. oldal
- ¹⁵ Mihalik István—Szigeti Endre: Fejezetek a marxista—leninista közgazdaságtan történetéből, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972., 256. oldal.
- ¹⁶ Uo. 258. oldal

Rezime

Teorija Roze Luxemburg o akumulaciji kapitala

Rad sadrži interesantne podatke o ovom istaknutom marxistu. Autor ukazuje na značaj izučavanja njenih teorija, naročito u našoj sredini gde se odbacuje oportunizam i dogmatizam marxizma. Prvo daje kratak osvrt na njenu političku aktivnost i navodi mišljenja nekoliko marxista: Đ. Lukača, V. I. Lenina i P. Vranickog.

Najveći deo rada je posvećen problematici akumulacije kapitala. Ovo delo R. Luxemburg se odnosi na najbitnije probleme kapitalizma: mogućnost ili nemogućnost proširene reprodukcije. R. Luxemburg nije bila zadovoljna Marxovom analizom proširene reprodukcije u drugom tomu Kapitala. Ona objašnjava mogućnost proširene reprodukcije u kapitalizmu time što kapitalizam plasira svoj višak vrednosti u nekapitalističke socijalne formacije koje apsorbiraju njegove proizvode. Njena teorija je dakle počivala na pretpostavci da je kapitalistička proširena reprodukcija, dakle akumulacija kapitala, moguća samo uz postojanje nekapitalističkih zemalja.

Autor ukazuje na ispravnost Marxove teorije akumulacije služeći se Marxovim analizama i upoređujući ih sa analizama R. Luxemburg.

Na kraju svog rada autor ističe da je izučavanje stvaralaštva R. Luxemburg vrlo aktuelno jer pored svojih nedostataka i neispravnosti njene teorije sadrže vrlo značajna zapažanja.

Summary

Rosa Luxemburg's Theory of Accumulation of the Capital

The work contents interesting datas on this famous Marxist. The author points out the importance of studying her theories, especially in our society where opportunism and dogmatism of Marxism is denied. He gives a short review of her political activity and quotes Gy. Lukács, V. I. Lenin and P. Vranicki to illustrate her qualities.

Most of his work deals with the problem of accumulation of the capital. R. Luxemburg's book written on this matter discusses the possibility or impossibility of expanded reproduction. R. Luxemburg was not satisfied with Marx's analysis of the expanded reproduction in vol. 2 of the Capital. She explains the possibility of expanded reproduction in the capitalistic society with the fact that capitalism invests the surplus value in non-capitalistic social formations which absorb it's products as well. Her theory is based on the assumption that capitalistic, expanded reproduction and the accumulation of the capital is possible only by the existence of non-capitalistic countries.

The author explains the correctness of Marx's theory of accumulation through a numerical analysis and comparing it with R. Luxemburg's assumptions.

At the end the author points out the importance of R. Luxemburg's theories because they touch some current problems concerning the future of the capitalistic way of production.